

By och gård inom danskt-skånskt område

En orientering och några randanteckningar

Af ALBERT ESKERÖD

Det gamla danska riket från Danevirke på gränsen mot Europas fastland och med de nu svenska landskapen, Skåne, Halland och Blekinge, inräknade utgör ett i många avseenden ensartat eller likformigt område, både ur kulturgeografisk och kulturhistorisk synpunkt. Topografien visar en växling mellan ibland ganska stora slättbygder, mellanbygder och skogstrakter. Näringslivet har under mer än 4000 år i huvudsak varit baserat på jordbruk och boskapsskötsel med fiske, i äldre tid jakt och under senare tid olika byggehantverk som viktiga stödnärningar. Samma folkstam har under hela denna tid tämligen ostörd bebott området och de historiska kulturimpulser av olika art som nått hit från den europeiska kontinenten kan beräknas ha varit i stort sett likartade, även om vägarna kan ha varit något olika och även träffat olika delar av området under olika tider.

Det är mot bakgrunden av denna kulturgeografiska och etniska enhet (för egentliga Danmark och Skånelanden) som här skall göras ett försök att översiktligt presentera de resultat forskningarna kring landsbygdens äldre bebyggelse hittills nått med tillägg av några randanmärkningar gällande sådant som alltför är hypoteser eller oklarheter och några synpunkter på återstående forskningsuppgifter.

Dessa problem kan inte belysas ens översiktligt utan att områdena även utanför det dansk-skånska området drages in i diskussionen. Kulturströmningarna till Norden rör sig ju som regel på olika vägar från Kontinenten och bebyggelsens art inom danskt-skånskt område måste därför också belysas utifrån bebyggelsen på Kontinenten. I första hand gäller det helt naturligt områdena utmed Nordsjön och Östersjön, men också det övriga Norden kommer med i ett jämförande studium, då det nordiska området i så många avseenden uppvisar en relativt enhetlig kulturtradition genom många sekler. Genom denna utvidgning av det geografiska fältet vidgas också med nödvändighet problemkomplexens art och mångfald.

Det material som måste läggas till grund för en meningsfull behandling av bebyggelseforskningens problem blir inte bara den folkliga bebyggelsen på landsbygden under den tid bevarat material i fältet existerar. En ensidig begränsning till detta material har alltför lätt visat sig förleda den ambitiöse och fantasifulle forskaren till vad Rhamm en gång kallat »Saltomortale in die

Urzeit». Det numera ganska omfattande förhistoriska källmaterialet måste i vidaste mening tagas med i bilden. Och inte bara detta. Tendensen, ärvd från romantikens uppfattning av det folkliga, att betrakta just det folkliga arvet som äldst och ursprungligast i förhållande till kulturformerna hos städernas borgare och hos herremännen har visat sig minst sagt ensidig. Den folkliga kulturens utveckling måste studeras med ständigt beaktande såväl av de interna behovsgrundade tendenserna som av externa influenser från samfundet som helhet, från den centrala administrationen samt från högreståndskulturen och från stadskulturen.

Med inordning av detta till tid och rum och samfundsförhållanden vidgade källmaterial kan de olika delproblemen göras till föremål för vad jag skulle vilja kalla en historiskt-geografiskt orienterad, funktionell analys. Problemställningarna är dels de gamla klassiska, som länge sysselsatt bebyggelseforskningen, dels nya, som framkommit i anslutning till det vidgade källmaterialet. De synes kunna uppdelas på följande grupper:

1. Bebyggelsens yttre former, vari ingår frågor om enskild eller kollektiv kolonisering eller båda i samverkan, eller uttryckt på annat sätt, om den första bebyggelsen varit ensamgården eller byn eller om båda formerna förekommit samtidigt, samt om byarnas uppkomst och utformning.
2. Hustyperna med hänsyn till deras olika användning, form, rumsindelning samt material och konstruktioner.
3. Husens gruppering till enheter eller gårdar av olika typ.

Bebyggelse och näringsliv

Den äldre uppfattningen, att bebyggelsen ursprungligen tagit form genom en kollektiv bosättning och med gemensam planering för en by och gemensamt upptagna odlingar, som sedan också brukades gemensamt, är väl numera helt övergiven. Den hävdades redan av O. C. Olufsen (1821), men motsades på det bestämdaste av P. Lauridsen, som hävdade »at vort Landbrug er begyndt ikke som en Fællesskabs, men som en Enkeltmandssag» (1899 s. 185). Att den första bebyggelsen skett i form av ensamgårdar har också på det bestämdaste för Norges del hävdats av O. Olofsen (1914).

Även om vi numera vet, att både den tidiga boplatskulturen och den äldsta åkerbrukskulturen ägt en viss samfundsordning och ofta framträtt i en samlad bebyggelse, så innebär detta inte att jorden odlats och brukats av kollektiva grupper. Både det förhistoriska materialet, de medeltida lagarna och senare källor synes klart vittna om, att odlingen av åker och åkerns skötsel varit den enskilde bondens eller gårdens sak, men också att en tidig samverkan utbildat sig i fråga om nyodling och gemensamma hägnader samt efter de medeltida tegskiftena också med nödvändighet i fråga om åkerjordens brukning. Företagna utgrävningar av förhistorisk bebyggelse (Gudmund Hatt, Mårten Stenberger, A. E. van Giffen, Axel Steensberg m.fl.) och rekonstruktioner

av förhållandena före de medeltida tegskiftena (David Hannerberg) synes visa, att gårdarna tidigast haft sina åkrar samlade i närheten av gårdens hus, även om gårdarna endast bildat lösa grupperingar. Om detta är riktigt, har man ännu inte tillfredsställande lyckats förklara orsakerna till det märkliga ingrepp i åkerbruksbyarnas markindelning och möjligen även i bebyggelsens gruppering, som de medeltida tegskiftena innebar, till klar nackdel för den enskilde bonden, då det gällde den rent tekniska brukningen av jorden. De medeltida tegskiftena innebar ju de enskilda gårdarnas uppdelning av deras innehav av i främsta rummet odlad jord i små, smala tegar, vare sig dessa sedan befann sig i en, två eller tre särskilt inhägnade vångar eller gården, beroende på om jorden brukades som ensäde, tvåskifte eller treskifte. Detta innebar ju ett tvång till samverkan och samtidighet mellan samtliga bönder i byn, ett bytvång som icke var behövt vid en tid, då varje gård hade sina odlingar samlade i gårdens närhet. Att en sådan obunden odlings- och brukningssituation föregått den hårt reglerade medeltida brukningsformen torde vara ganska säkert. Den har ju också fungerat för den ensambebyggelse, som alltid funnits som ett resultat av odlingars upptagande på ren utmark utanför byarnas jordrättsliga intressesfär.

Våra medeltida landskapslagar ger bilden av en hård reglering av byarnas jord. Man bör också ständigt hålla i minnet, att dessa lagar inte enbart är rättsregler, framvuxna på folklig botten, utan tillkommit genom samverkan av landskapens stormän, den allt starkare kungamakten och den allt mer dominerande kyrkan. Lagarnas bestämmelser gäller i huvudsak bondebefolkningens skyldigheter mot överhet och kyrka, men också samlevnaden i den hårt reglerade, medeltida byn. De medger emellertid samtidigt möjligheten för den enskilde bonden både att öka sitt jordinnehav genom nyodling inom byns jordområde och att flytta ur byn och taga upp nya odlingar.

Om man nu medger möjligheten – eller rentav sannolikheten – att de tidigaste gårdarna legat med sina odlade tegar i nära anslutning till gården och som enheter utan främmande inblandning och samtidigt konstaterar, att sådana gårdar redan under förhistorisk tid legat dels som ensamgårdar dels samlade i mer eller mindre täta bybildningar, där topografien gett särskilt gynnsamma förutsättningar, så ställer det sig naturligt att fråga på följande sätt: vilka faktorer eller intressen har gjort sig gällande och i större eller mindre grad medverkat till utvecklingen från detta tidiga ensambruk under fria former till dessa hårt reglerade medeltida åkerbruksbyar, som befriades från sitt bytvång först med de nya markskiftena under 1700-talets slut och 1800-talets början?

Även om den medeltida jordbruksbyn ger bilden av en utifrån och uppifrån, således av externa faktorer, strängt reglerad bebyggelseform, har man naturligtvis också att räkna med interna, i själva den inre utvecklingen verksamma tendenser, som mycket väl kan samverka med regleringarna uppifrån. Det är väl rentav naturligt, att en sådan samverkan som regel finnes. Dahl har gett exempel på en intern utveckling i vad han benämnt »spontant tegskifte» – ett

tegskifte, som utformats »då en by uppstått genom klyvning av *en* ursprunglig gård» – och »som under en lång uppodlingsprocess så att säga organiskt vuxit ut över bymarken» (1942 s. 70). Det synes sålunda vara lämpligt att söka registrera både externa och interna tendenser och intressen, som styrt bebyggelsens utformning, för att sedan söka bedöma deras inbördes betydelse och verkningsgrad.

Den fortgående gårdsklyvningen i samband med en ökad uppodling och kravet på likvärdig jord för de olika parterna har varit en verksam faktor till teguppdelning sedan den allra äldsta bosättningen och denna faktor har varit verksam fram till de sentida markskiftena. Vi har gott om exempel på hur släktbyar i sen tid utvecklats från en enstaka gård och systemet kan inte ha varit ovanligt under äldre tid. Gårdsklyvningar och bybildning av detta slag ledde till uppdelning i kluvna och åter kluvna tegar inom en gemensam och hägnad inägojord. När sådana klyvningar ägt rum inom områden med jorden redan indelad i två eller tre skiften (vångar, gården), har antalet tegar med nödvändighet blivit större än i en enda vång, även om kravet på likvärdig jord för de olika parterna i sig själv kan ha lett till en ganska långt driven uppstyckning.

Då flera gårdar, där de topografiska förhållandena var gynnsamma, från början anlades i närheten av varandra torde, allt eftersom de odlade inägorna kom närmare i kontakt med varandra, det alltid besvärligare hägnadsproblemet på ett ganska tidigt stadium ha förenklats genom att gårdarna slöt sig samman om en enda gemensam hägnad av inägojorden mot betesmarken. Därmed har ett väsentligt – och frivilligt – steg tagits mot bygemenskap. Om upprättandet av sådan gemensam hägnad skedde vid en tid, då gårdarna redan hade sina enskilda inägor uppdelade i två eller tre vångar eller gården, som växelvis brukades till säd eller träda, blev förhållandena redan här ganska invecklade och ledde till en problemställning av samma slag, som då slättbyarna i Skåne bildade vångalag för att minska hägnaderna (Campbell 1933 s. 11 ff). En sådan situation kan ha medverkat till att en samling gårdar i samband med övergång till gemensam hägnad av inägorna också fördelade dessa inägor i två eller tre nya storvångar, vilket givetvis måste innebära omfattande ägoutbyten mellan gårdarna. Därvid torde också med nödvändighet principen om likvärdig jord ha gjort sig gällande och medfört en ganska långt driven uppdelning av jorden i tegar för samtliga gårdar inom åkerfallen. De svenska fäboddelägarnas sätt att gemensamt hägna fäbodtåkten eller andra slåttermarker ger exempel på tendenser av denna art (Erixon 1960).

Den fortgående odlingen inom byn var i landskapslagarna noga reglerad, så att möjligheterna till nyodling icke hindrades, samtidigt som alla bydelägarnas rätt till odlingsjord garanterades. Hafström har närmare redovisat de svenska lagarna i sin studie »Hamarskipt» (Rättshistoriska studier, I s. 104–156, Lund 1951). I korthet gick bestämmelserna ut på att nyodling var fri utanför den hägnade inägojorden, om »avisning» (= anvisning på lika god

jord för andra odlare) kunde ske. Då fick odlarna behålla sin odling »som fullt fäderne och urminnes odal» intill dess att andra bönder i byn hade gjort lika stora odlingar då alla nyodlingarna skulle skiftas efter jordens godhet och efter byamålet. Om odlaren icke kunde anvisa lika god odlingsjord fick han i alla fall odla, så och skörda under sex år och hava odlingen i träde lika lång tid eller om odlingen gällde äng, slå denna under sex år varefter allt gick till skifte efter byamålet. Tiden för odlingens hävdande varierar något i olika landskap.

Rätten till odling innanför hägnaden var mera begränsad. Man fick odla sådan jord, som låg obruten och utanför byamålet, behålla den i 3+3 år för åker och 3 år för äng (UL) eller endast 2 år (SdmL), varefter skifte skulle ske efter byamålet. I Västmanland tilläts inte större nyodling inom hägnaden än vad som tillkom vederbörande efter byamålet.

Liknande regler har gällt för skånelagen. För att skifte mellan byns bönder av en enskild odling skulle kunna krävas, måste en annan bonde eller andra bönder göra lika stor odling.

Hafström har understrukit dessa inom det nordiska området likartade bestämmelsers betydelse för uppkomsten av den enskilda jordäganderätten i järnåldersbyarna (1951 s. 120) Nyodlingarnas genomförande innebär också en fortgående uppdelning av den odlade jorden på mindre tegar för gårdarna i likvärdiga åkerfall, men också, att blockformiga, icke tegskiftade, enskilda ägor kunde uppkomma, då »anvisning» kunnat ske eller andra bönder i byn icke fullgjorde motsvarande nyodling. De medeltida lagarnas bestämmelser om nyodling torde ha en lång hävd och i sina huvuddrag tillämpats så snart samboende bönder utvidgat sina odlingar till kontakt med varandra. De kan i princip anses vara internt utformade rättsregler, även om de givits sanktion från myndigheterna.

Bebyggelse- och markförhållanden inom den äldre åkerbrukskulturen har emellertid inte enbart bestämts av sådana interna tendenser och intressen, som ovan redovisats. De styrande myndigheterna har tidigt gripit in i denna värld med externa krafter. En uråldrig princip torde vara den, att underlägsna och underordnade tvingas att betala tribut till de överlägsna och överordnade i ett samhälle. Och det är också närmast märkligt att konstatera i vilken grad pålagor och skattesystem format det mänskliga samfundet.

En tidig skyldighet var den nordiska allmogens deltagande i de ledandes krigståg till sjöss, som i sin lagstadgade form och under kungens ledning kallas ledung. Åsikterna växlar något om ledungens ålder, dess form och organisation är ganska väl klarlagd. Uteslutet är väl inte, utan det är snarare mycket naturligt att antaga, att de tidigaste härjningstågen med flottor till främmande kuster av nordborna företagits som en slags andelsföretag. Utan tvång deltog då stormän och bönder i dessa tåg efter sina resurser och fick motsvarande tilldelning av bytet. Som vi möter ledungen i de tidigaste medeltida akterna (Necrologium Lundense 1085, Femern- och Falsterlistan, 1200-talets förra del.

Jfr. Bolin 1934) och i landskapslagarna är den en stadgad och färdig organisation under kungens eller hans stormäns direkta befäl. Men den kan givetvis i lokala hövdingars hand vara mycket äldre och därmed också dess administrativa system för uttagandet av de med ledungen förenade skyldigheterna.

Hafström menar att ledungens hamne-indelning i Sveariket kan dateras till vendeltid (600 e.Kr.) eller rentav till folkvandringstid (400–500 e.Kr.) att danskarna övertagit ledungsorganisationen från Sverige under 700-talet och i sin tur genomfört en ledungsorganisation i Västfrisland (1949 s. 126 f). Om Hafström har rätt i fråga om den centralsvenska ledungens ålder, så innebär dock dess spridning till Danmark och Kontinenten en ovanlig riktning i kulturspridningen. Åtskilligt talar också mot denna spridning. Det kan knappast råda något tvivel om att bolet i Danmark-Skåne som indelningsenhet för gård och jordinnehav är äldre än den i de centralsvenska landskapen tillämpade attungen (= $\frac{1}{8}$ dels bol). Åtskilliga forskare (Bolin, Nordholm, Larsen, Aakjær) är eniga om att bolindelningen av jorden är tillkommen i samband med ledungen och i det central-svenska området synes ju byarnas och jordens indelning i attungar också ha ett klart sammanhang med hamneindelning och ledung. Alternativa slutsatser synes kunna dragas av dessa sammanhang. Antingen är Hafströms tidiga datering av ledungen riktig och den torde då ännu tidigare ha funnits i Danmark och troligen även ha kontinentala sammanhang. Detta skulle medföra att även bolsättningen av byarna skulle ha skett under folkvandringstid. Eller också gäller helt andra dateringar. Boltaxeringen och ledungen har i varje fall tillkommit åtskillig tid före 1085 och med tanke på de dåvarande livliga förbindelserna inom Norden behöver den ingalunda vara nämnvärt senare i Sveariket eller i Norge. Det finnes väl heller ingen anledning att betvívla uppgiften i Fagrskinna att Hakon den gode (935–961) genomförde en ledungsorganisation för hela Norge efter slaget vid Agvaldsnes.

I själva verket synes vikingaflottornas omfattande härjningar från 700-talets slut ge besked om att ledungens fasta organisation då fanns i någon form som förutsättning för dessa. De fortsatta härjningarna under mer än tvåhundra år innebär ofta insatsen av stora välrustade flottor på flera hundra skepp. Och då Sven Tveskägg erövrade England år 1013, är vi redan inne i kungliga storföretag, som nödvändigtvis hade en väl fungerande organisation som bakgrund för att kunna bygga skeppen och skaffa manskap, vapen och förråd.

Tacitus uppgift om svionerna, som utom i män och vapen har sin styrka i sina flottor, det förhållandet att det vid 500-talet enligt Jordanes existerat lokala bygder, vars områden kan identifieras med vissa bygder i dag (Forsander 1938 s. 211 ff) och den av arkeologerna klarlagda, rika vendelkulturen visar, att det tidigt funnits kraftfulla, väl rustade och av djärva stormän ledda folkstammar. De stora vapenfynden från strider dem emellan och de många fornborgarna i landet visar, att dessa stammar ivrigt bekämpat varandra, innan de vid tiden omkring 500 blev mera bofasta och ockuperade

jordar av mera svårbrukad men bördigare art än tidigare. Forssander har framkastat tanken att bönderna vid denna tid, kanske därtill tvingade av mäktiga hövdingar, övergått till en mera utpräglad bybebyggelse. Den slutsatsen ligger sålunda ganska nära, att en organisation av bondebefolkningens prestanda till krigstågen skett vid denna tid genom de lokala hövdingarna, en organisation, som sedan kunde övertagas och administrativt utbyggas av den växande kungamakten. Krigsprestandan har reglerats genom bolsättningens och attungsindelningens relationer till ledungens enheter hamna och skeppslag. Trots den påtagliga blomstringen av sveariket under denna tid talar det faktum, att bolet som den större taxeringsenheten måste vara äldre än attungen, för att denna värdering av bondejorden bör ha skett tidigare i Danmark-Skåneland än i det centrala Sverige. Man kommer då till den slutsatsen, att det inom danskt-skånskt område redan omkring 500-talet, möjligen ännu tidigare, genomförts en jordtaxering i bol som en grund för bondebefolkningens deltagande i ledungen, således mer än ett halvt årtusende tidigare än Andreas Sunesens kommentar av skånelagen ger en relativt klar bild av förhållandet mellan bolsättningen och ledungen. Samma förhållande finner man mellan attungsindelningen och ledungen i det centrala Sverige. Detta förhållande uttryckes bl.a. i att en by »liggaer til ha ok hamnu» (ÖgL BB 28:5).

Man bör emellertid konstatera, att även i Västergötland fanns en åttingsindelning av jorden, trots att ingen ledung var genomförd. Detta betyder givetvis endast att skattepålagorna här var av annan art. Långt fram i tiden har ju olika svenska provinser betalt skatt av varierande art i enlighet med vad området producerade. Åttingsindelningen i Västergötland förefaller också ha varit ovanligt statisk genom att all nyodling genast har fördelats på byns åttingar.

Varken jordens indelning i bol i Danmark-Skåne eller i åttingar i Sverige torde från början ha inneburit något markskifte, vare sig av bytomt eller odlad jord, utan endast en taxering, som gav normalvärden för bondebefolkningens beskattning. Denna skattetaxering måste givetvis även ha träffat gårdar, som icke låg i byalag. Byalagsbildningen med gemensamma inägor inom gemensamt hägnade vångar (gården) synes i huvudsak också ha uppstått med den fortgående odlingen som internt verksam faktor inom topografiskt gynnsamma marker. Reglerna för innehav och fördelning av nyodling hade ju heller ingen tillämpning utom på en samlad bebyggelse med konkurrens om odlingsbar jord, men de torde å andra sidan ha tillämpats från den första bosättningen, så snart en sluten bebyggelse med gemensamheter framväxt. Före de konsekventa tegskiftenas genomförande har man således att räkna med att den odlade marken även i slutna byar låg samlad i blockformiga åkrar nära gården inom hägnader eller i säroddingar på utmarken, men också som tegar i olika åkerfall, som inom eller utom hägnaden fördelats på delägarna i byn enligt odlingsbestämmelserna. Det är detta ägosystem som i landskapslagarna betecknas med »i hambri ok i forni skipt» och vilket så vitt jag kan se slutgiltigt klarlagts av Hafström (1951).

Ensambebyggelse och by

Man torde ha att räkna med att det under utvecklingens gång ständigt har funnits såväl ensamgårdar som en bebyggelse, samlad i större eller mindre byar. Ur ensambebyggelsen har byar kunnat utveckla sig och byarna själva har genom den fortgående uppodlingen av jorden varit i ständig växt och utveckling.

Det saknas anledning att dröja vid äldre raserorienterade forskares teorier, att ensamgården liksom olika bytyper hörde samman med olika raser eller stammar (Meitzen m.fl.). Dessa teorier har redovisats av Nordholm (1931 s. 189 ff). För det danska området del har Svend Aakjær med ett stort material från åren 1681–83 visat, att den yttre bebyggelsens utformning i ensamgårdar eller byar enbart beror på brukningsekonomiska och topografiska orsaker: »Det viser sig at gælde hele Danmark, ogsaa paa Øerne, at hvor der ikke var landbrugsøkonomiske Muligheder nok tilstede, der har man Enkeltgaarden. Og paa den anden Side, overalt i Landet hvor Naturen tillader Sambosættelse, ogsaa i Vestjylland, der har man Landsbyerne (1933 s. 125). Sven Dahl har för Skånes del gjort sig till talesman för liknande synpunkter (1942 s. 15 ff), även om han menar, att bebyggelsen inom olika bygder kan ha ägt rum, då de »socialpsykologiska förutsättningarna varit olika samt att olika marktyper och nya redskap också varit verksamma faktorer.

Det synes dock vara klart, att bebyggelsen ursprungligen tagit form som enskilda företag. Exempler på enskilda gårdar som delats och utvecklats till byar och byarnas successiva växt genom nyodling och gårdsdelning är så många att intet tvivel behöver gälla för det historiskt åtkomliga materialet. Att ensambebyggelse varit vanlig under förhistorisk tid är också tämligen säkert och gjorda utgrävningar har lämnat enstaka konkreta vittnesbörd härom (Steensberg 1952 s. 371, m.fl.).

Det kartmaterial med beskrivningar och de jordeböcker som vittnar om det äldre tillståndet före de nya markskiftena, vittnar så enstämmigt om sammanbyggda byar med ett hårt bytvång och inägorna splittrade i mängder av tegar, att vi knappast kan föreställa oss, att det före detta system kan ha funnits ett annat, även om gårdarna legat i närheten av varandra och med sina odlingar på närliggande marker. Redan Lauridsen menade, att de medeltida tegskiftena som avlöste »forni skipt» och som han sammanfattande kallar »Sol-skipt» innebar följande moment: »1) en Byregulering, 2) en Ordning af Marken i Fald eller Aase efter Jordbundens Beskaffenhed, 3) en systematisk Fordeling af Agerskifterne indenfor disse Aase enten efter Botofternes Beliggenhed i By eller efter Lodtrækning og 4) en definitiv Overgang fra et svævende Fællesskab til fuld privatretlig Besiddelse af de dyrkede Arealer» (1896 s. 165). Lauridsen har tagit starkt intryck av de svenska landskapslagarnas stränga reglering av själva byplatsen men menar sig ha stöd för en liknande reglering i Danmark bl.a. i jyllandslagens föreskrifter om »forta» men han menar också, att en sådan byreglering har varit nödvändig för att skapa jord-

bruksbyarnas regelbundna former: »Som alt beskrevet nærmer Hovedmassen af vore »Bysteder» sig til Kvadraten, Parallelogrammet, den langstrakte Oval eller nærliggende Mellemformer. Dette gælder saavel Adelbyerne som Torperne. Botofterne og Gaardene ligge ordnede i Rækker efter Verdenshjørnerne fra Syd til Nord, fra Øst til Vest; hele Byformen fremtræder i en Skikkelse, der umulig kan være opstaaet ved en tilfældet Sammenflytning gennem lange Tider eller ved en ukontrolleret Udvikling. Den er et Produkt af Eftertanke, Plan og Regulering» (1896 s. 167).

Lauridsens opfattning om byns reglering i samband med medeltidens tegskiften har bestämt bestridits av Larsen (1918 s. 240 ff), som slår fast att »hverken Bolinddelingen eller Solskiftet synes i særlig Grad at have haft Indflydelse paa Landsbyernes Form» (s. 283). Denna Larsens uppfattning delas också av Svend Aakjær: »Disse og mange andre Forhold ved vore Landsbyer vidner om at de er vokset frem gradvis, og at den ældre Opfattelse at alle Byer i Middelalderen skulde være blevet fuldstændig omrebede, og Gaardenes Plads omreguleret, er fejlagtig. Den ny Opfattelse er saaledes langt mere frugtbar for Forskningen. Det viser sig altsaa, at Landsbyens Gaarde og Vangeskifter har føjet sig til hverandre i gradvis Udvikling, bygget op omkring en oprindelig Kerne Fod for Fod» (1933 s. 156). Dahl säger sig heller inte ha kunnat finna något samband mellan tegskiftet och byns »form» (1942 s. 55).

Emellertid har forskning av David Hannerberg under de senare åren visat, att detta problem dock är svårare att lösa än vad både Larsen och Aakjær trott. Jag begränsar mig här till Hannerbergs rekonstruktioner av den tidiga bebyggelsen inom Veberöds by i Torna härad, Skåne (1958). Genom en in-trängande analys av parcell-(teg-) systemen, enligt en karta med beskrivning från 1700-talets början har Hannerberg kunnat framlägga en relativ kronologi mellan odlingsperioder och skiften och med stor säkerhet fastställa utvecklingen i terrängen. Han klarlägger byns bolindelning eller bolvärdering och de därpå grundade bolskiftena i linje med den fortgående nyodlingen samt byns successiva växt med allt vidare inägor och tillkomsten av nya gårdar. Den relativa kronologien får en fast utgångspunkt, då det visar sig, att kyrkhemmanet tillkommit efter det att bolskifte genomförts inom den äldsta åkermarken. Hannerberg menar därför, att bolskiftet infördes i Veberöd »sannolikt under vikingatidens senare del» (1958 s. 44). Han menar också, att bolvärderingen i Veberöd måste ha skett i nära anslutning i tiden till bolskiftets införande (s. 30), vilket således betyder, att bolvärderingen här skulle ha genomförts någon gång under vikingatiden. Hannerberg uttalar sig icke om bolvärderingens ev. sammanhang med ledningsorganisationen. Av alldeles speciellt intresse i detta sammanhang är emellertid Hannerbergs uppfattning av uppkomsten av den slutna byformen i Veberöd. Med stöd av fosfatförekomsten och genom ett detaljerat studium av tegfördelning och åkersystem kommer han fram till följande slutsats: »Gårdarna lågo före bolskiftet i små grupper eller enstaka i anslutning

till åker och betesmark. Sammanflyttningen till och organisationen av en verklig by är en senare sak, och den har knappast betingats enbart av bolskiftet men väl av detta i förening med den fortskridande uppodlingen och organisationen av tvåsådet, som gjorde den splittrade bebyggelsen opraktisk» (s. 40).

Detta är ju ganska sensationella resultat, som naturligtvis motiverar liknande detaljundersökningar inom andra områden. I och för sig är det ju dock inte särskilt märkligt, om en sådan reglering av bybebyggelsen ägt rum inom det dansk-skånska området, då vi känner de hårda reglerande ingreppen i bytomter och bebyggelse i Mellan-Sverige, som ägt rum i enlighet med landskapslagarnas stadganden. Det märkliga är väl snarast, att varken de danska lagarna eller skånelagen har några bestämmelser om denna byreglering. Både bolvärderingen och det markskifte som blir en följd därav var ju utan tvekan ett ingrepp utifrån i bondebefolkningens tillvaro, en extern faktor. Koncentrationen av bebyggelsen till en slutna by kan väl därför näppeligen ha skett som en självklar följd av bolskiftet, även om man samtidigt – och måhända av rent praktiska, ekonomiska skäl – övergick från ensåde till tvåsåde. Det är ju också svårt att förstå, varför inte tvåsåde med lätthet skulle kunnat införas på gårdar, som hade sina ägor samlade i enskilda enheter. En sådan övergång skulle emellertid innebära nära nog en orimlighet om de enskilda ägoblocken redan var samlade inom en gemensam hägnad. Tillkomsten av en sådan gemensam hägnad av den odlade jorden torde emellertid ha blivit naturlig, sedan de enskilda odlingarna nått direkt kontakt med varandra. Hannerberg menar, att inflyttningen till de nya tomterna i den slutna byn får tänkas ha skett så småningom, kanske i den mån att gårdarna behövde byggas om (s. 44). Med tanke på de noggranna bestämmelser som våra sena skiftesstadgar har om utflyttning av gårdarna och inte minst med tanke på de svenska landskapslagarnas noggranna föreskrifter om bytomten och dess bebyggelse är de danska lagarnas och skånelagens tystnad om en sådan genomgripande byreglering anmärkningsvärd. Under alla förhållanden är Hannerbergs resultat inom detta område som så många andra verkligt betydelsesfulla och motiverar, att frågan om byarnas uppkomst tages upp till förnyad prövning.

Bytyper och byformer

Frågan om byformerna har ständigt varit ett huvudtema inom bebyggelsesforskningen. Som ovan antytts saknas det här anledning att närmare syssla med de försök som gjorts att sammanställa byformerna med olika raser eller stammar. Indirekt kan här finnas ett sammanhang men det förmedlas då av sådana fakta som näringslivets växlande former och de rent topografiska förutsättningarna för en bebyggelse.

Redan Lauridsen gjorde en uppdelning av de danska byarnas former i tre grupper: »Den sluttede By (Rundbyen), Langbyen og Terrainbyen» (1896 s. 106 ff). Den slutna byn anser Lauridsen vara den mest karakteristiska för

stora delar av Danmark men understryker samtidigt, att den visar en rik variation. Kyrkan ligger som regel centralt och byarna är stora och troligen mycket gamla. Ett förmodat sammanhang med den vendiska rundbyn avvisar Lauridsen. Detta skulle givetvis närmast gälla byarna på Jylland men Lauridsen konstaterar med stor klarsyn »og vi komme da til den simple Slutning, at paa den cimbriske Halvø er Byformen afhængig af Jordbundsforholdene.» (s. 122). I fråga om långbyn påpekar Lauridsen, att kyrka och prästgård ofta har sin plats i byns ena mynning samt att den ofta visar en sekundär utveckling genom bebyggelse som utgår från den ena eller båda av byns kortsidor. Med terrängby slutligen menar Lauridsen sådana enkla gårdräckor, som uppförts vid en naturlig terränggräns på en sluttning mot en sjö, längs en å eller en betesmark. Lauridsen understryker, att byarna ständigt varit föremål för en omvandling i anslutning till nyodling och gårdsstyvning. Han menar dessutom, som tidigare nämnts, att byarna varit föremål för en direkt bebyggelsesreglering i samband med de medeltida tegskiftena och att härur framgått de slutna former vi möter på de sentida kartorna. Denna senare teori har bestämt avvisats av Larsen, som sammanfattar: »Hverken Bolinddelingen eller Solskiftet synes i særlig Grad at have haft Indflydelse paa Landsbyernes Form». Larsen säger om byns uppkomst: »Oprindelig synes den danske Landsby at have bestaaet af een Række Gaarde, der paa den ene Side havde deres Tofter og paa den anden det udyrkede Areal» (1918 s. 23). Lauridsens tre typer skulle således snarast representera en utvecklingslinje, vilket förefaller mest sannolikt. Härom säger också Aakjær: »Hvad er vel Rækkeby, Langby, Parallelby, Rundby, Terrænby andet end Udviklinger af den samme Bytype? Er ikke alle vore Landsbyer »Terrænbyer»? (1933 s. 129). Detta torde vara en riktig utgångspunkt för fortsatta och fördjupande forskning. Allt för ofta har det visat sig att schematiseringar och formala typer uppställts utan tillräcklig kännedom om de historiska och framförallt de funktionella sammanhangen och sådana tidiga schema visar en obehaglig tendens att låsa fast den alltid nödvändiga, vetenskapliga nyorienteringen. Från svenskt sida har särskilt Gösta Nordholm ägnat byformerna ett ingående studium (1928 och 1931). Med många exempel både inom och utanför det dansk-skånska området har Nordholm visat byarnas avgörande beroende både till placering i landskapet och till formen av topografiska och hydrografiska faktorer och det näringsliv, som är direkt beroende av dessa faktorer. En indelning av byarna, som endast tager hänsyn till deras grundplaner är därför icke fruktbärande (1928 s. 46 f). Nordholm har sammanfattat sin egen uppfattning på följande sätt: »Grundformen hos de gamla nordiska byarna visar sig alltså vara en platsby, där gårdarna ligga på eller omkring en genom växelverkan mellan åkerbruk och boskapsskötsel framsprungnen byplats. Bebyggelsen kan ej betraktas som en isolerad antropogeografisk företeelse utan måste ses i samband med åkerbrukslandskapets övriga ursprungliga grundformer: åker- och ängsmarken samt betesmarken. Av avgörande betydelse för dessa åkerbrukslandskapa-

pets tre grundformers läge, utbredning och form äro fysisk-geografiska faktorer, främst topografien, jordarts, och hydrografiska förhållanden» (1931 s. 215). Sven Dahl som ägnat bebyggelsen i Torna och Bara härader ett ingående studium, ansluter sig i huvudsak till Nordholm men föredrar beteckningen terrängby i stället för platsby. Han understryker att fyra väsentliga faktorer medverkat, »i inbördes olika proportioner i varje by», till bebyggelsens läge och form: behovet av vatten, närhet till mark som kunde odlas, hägnadsproblemet, tendensen till samboende. Dahl har inte kunnat finna något direkt samband mellan tegskifte och byns form (1942 s. 35 ff). För Falbygden i Västergötland har Lindgren påpekat samma relationer mellan bebyggelsen och markförhållandena som i Danmark-Skåne (1939).

Hustyper, material och konstruktioner

Om man bara tar i betraktande de former av bebyggelse, som vi känner från historisk tid, begränsas det dansk-skånska området av tämligen avvikande former både i fråga om hustyper, material och konstruktioner och husens gruppering i gårdstyper. Störst är skillnaden i söder, där det s.k. lågtyska enhetshuset inom den äldre, folkliga bebyggelsen behärskar hela Nordsjö- och Östersjökusten från Friesland i väster till och med Ostpreussen i öster (jfr. Riemann 1959 s. 233–250, som visar att det lågtyska huset har en utbredning i både Väst- och Ostpreussen och där ingår i fyrkantgårdar, som emellertid utformats under 1800-talet, jfr. Eskeröd 1957). Om man därför räknar med sådana influenser på den dansk-skånska bebyggelsen från söder, som icke kan ha något sammanhang med lågtysk bebyggelse, måste dessa sålunda antingen ha ägt rum, innan det till hela sin art särpräglade lågtyska enhetshuset utvecklats eller också förmedlats tvärs igenom den barriär, som dessa annorlunda hustyper måste ha bildat i varje fall från högmedeltiden fram förbi 1800-talets mitt. Efter denna tid föreligger ju ett tillräckligt källmaterial för att vi skall veta vad som hänt. Om man sedan övergår till områdena norr om den gamla gränsen mellan Skånelanden och det svenska riket, föreligger inte så väsentliga skillnader i fråga om själva hustyperna, som i fråga om material och konstruktioner.

Tack vare omfattande utgrävningar av förhistoriska hustomtningar känner vi nu i stora drag bebyggelsens utformning inom nordeuropeiskt område, även om många detaljer ännu inte kunnat klarläggas.

Stenålderns hus och gårdar visar – och naturligtvis inte överraskande – en hög grad av likformighet i Nordeuropa. Ett mildt klimat krävde inga vinterstallar för djuren eller förvaringshus för något vinterfoder, eftersom djuren kunde gå ute på bete året runt. Det kombinerade jordbruket och boskapskötselns var av extensiv art och man har troligen bytt uppehållsort, allt efter som betet tog slut och de små odlingarna, som icke gödslades, blev utsugna och gav för ringa avkastning. Denna rörlighet har givetvis också bidragit till att ge

åt bebyggelsen en relativt primitiv och tillfällig karaktär. De enskilda husen var bostäder och förvaringshus av olika slag. Det förekom bostäder utan eldstad och man torde haft friliggande uteeldstäder för olika ändamål. Man har funnit både runda härdar och långeldar i bostadshusen, som med en ovanligt stor regelbundenhet låg i öster-väster och med ingång på sydsidan. Husen var som regel av ringa storlek med en bredd av 3.5–6 m och en längd av 7–14 m (Steensberg 1942 s. 14 f., Klindt-Jensen 1952 s. 72 f., Schepers 1960 s. 26).

Hustyperna från stenåldern inom dansk-skånskt och övriga områden i Skandinavien är icke lika väl dokumenterade som på Kontinenten. Skillnaderna synas dock inte väsentliga. Möjligen kan det anses vara ett primitivt drag i jämförelse med Kontinenten, att små runda hyddor, även med eldstad och således bostadshus, är kända både i Danmark och Sverige (Steensberg 1942 s. 17, Stenberger 1952 s. 2 ff). Om de danska hustypernas förhållande till kontinentens skriver en dansk forskare: »Den yngre Stenalders Hustyper er kun delvis Resultatet af Tradition. Den særprægede lange Bolig med mange Rum, kendt i Barkær og Troldebjerg, maa saaledes være Fremmedindsud, Vidnesbyrd om en ejendommelig ny Samfundsordning, og vi kender den karakteristisk nok i den tidlige neolitiske Kultur, den baandkeramiske paa Kontinentet. Herfra er den utvivlsomt kommet til Danmark med Indflyttere, der dog ikke behøver at være udgaet direkte fra dette Kulturomraade.

I øvrigt udmærkes Kontinentets neolitiske Kulturer ved afvekslende Hustyper. Men det er vanskeligt at henregne dem hver for sig til særlige Kulturer. Saaledes kendes Langhuse baade i Stridsøkse- og Megalitikultur. Alt i alt er Grundlaget for Oldtidens Byggeskik allerede blevet valgt i yngre Stenalders, og de vigtigste Materialer, Ler, Vidjer og Stolper, er udfundet og benyttet» (Klindt-Jensen 1952 s. 79).

Schepers har påpekat förekomsten av olika hus för olika ändamål redan vid denna tid. bostadshus, kok- och vävhyddor, små förrådshus, säkerligen ofta risflätade och på stolpar. Men det var anspråkslösa byggnader, även om böningshuset redan inom den yngre stenålderns bandkeramikultur på Kontinenten utvecklats till större anläggningar (1960 s. 24 f.).

Fynden av ansevärdiga stenåldershus i Nordnorge (Gjessing 1942 s. 421) synes klart visa de vida sammanhangen och likformigheten i byggnadsformerna inom Nordeuropas tidigaste bosättning. Då man talar om sammanhang är det emellertid viktigt att alltid räkna med de mycket begränsade tekniska möjligheterna och beroendet av på platsen tillgänglig byggnadsmateriel, vilket med nödvändighet leder både till en stor enformighet i fråga om husens typ, storlek och konstruktion men också till variationer i anslutning till det lokala byggnadsmaterialet. Den alltså jämt kvarvarande enkla bebyggelsen inom våra primitivområden i Norden visar dessa beroenden med stor tydlighet. Det har också sina risker att allt för hårt låsa fast forskningsproblemen och frågeställningarna till formala typer, t.ex. i fråga om husens plan, där i själva verket valmöjligheterna eller möjligheten till variation varit ganska ringa. Det

kan sålunda knappast vara någon konstruktiv frågeställning at söka kombinera den runda eller ovala eller fyrsidiga hyddan, det fyrsidiga huset och det rektangulära långhuset med en viss kultur eller visst tidsavsnitt under yttre förhållanden, där tillgången på material och tekniska resurser var mycket begränsade, men där trots detta ganska växlande behov av hus för olika ändamål gjorde sig gällande.

Det har t.ex. bland kulturhistoriker nästan blivit ett axiom att det fyrsidiga huset med svale, dels förutsatte en konstruktion i knuttimring, dels måste leda sitt ursprung från liknande plansformer inom den antika högkulturen. Detta synes mig vara ett klart exempel på formal-typologisk förvillelse, då man vet, att man kan påvisa rektangulära hus med gavelsvale och jordväggar under stenåldern både i Danmark, Sverige och Norge. Naturligtvis har en utveckling av bebyggelsens former ägt rum under den långa, förhistoriska perioden. Detta gäller med säkerhet också bronsåldern, trots bristen på belägg. Att de flesta och icke särskilt många kända husen från bronsåldern är runda eller ovala hyddor kan inte tolkas så som om det fyrsidiga huset eller långhuset inte skulle ha förekommit (jfr. Stenberger 1952 s. 6 ff).

Arkeologerna är eniga i uppfattningen att en klimatförsämring inträtt omkring 500 f.Kr., som avsevärt förändrade bondebefolkningens hela livsföring och medförde en omvälvning i bebyggelsen. Från och med nu utformas de funktionella behov för bondens gård, som varit gällande sedan dess och ända fram till våra dagar, då skördetröskan och leveransen direkt från skördefältet, även av många andra produkter än säd, gjort en hel del förvaringsutrymmen onödiga. Schepers skriver härom: »In dieser Zeit erst entstehen Bauernhöfe in unserm neuzeitlichen Sinn. Nun erst heissen die Hauptaufgaben des bäuerlichen Wohnplatzes: Hausen, Stallen und Bergen. Verteilt auf Einzelbauten liessen diese Aufgaben gebäudereiche Streuhöfe entstehen . . . oder z.T. im Vereinen von Wohnung und Stallung . . .» (1960 s. 26). Dessa behov av nya hus för stallar och foderlador har givetvis gjort sig gällande inom hela det nordiska området. Utvecklingen kunde gå två vägar, antingen ansluta de nya utrymmena till redan befintliga hus eller bygga särskilda hus för de nya ändamålen. De olika vägar utvecklingen tog på Kontinenten och inom dansk-skånskt område lägger också grunden för de avsevärda skillnaderna i dessa områdens bebyggelse i senare tid. Denna utveckling gjorde sig emellertid gällande först så småningom.

Redan omkring 500–400 f.Kr. har man inom lågtyskt område konstaterat kombinationen av bostad och stall, men det fanns vid denna tid också skilda hus för dessa ändamål. Utvecklingen går sedan vidare med stallutrymmenas allt fastare inordning inom det stora, treskeppiga enhetshus, som så småningom utformas inom detta område från stenålderns enkla boningshus av i stort sett samma typ som i Norden. Så småningom inordnas också ladutrymmen och tröskloge inom detta enhetshus (Schepers 1960 s. 30 f). Även inom lågtyskt område fanns emellertid länge åtskilliga hus på gården utom de tidigare – hus

för foderförvaring, stolplador, täckta hjälmar samt dessutom stackningsplatser för hö och halm.

Även inom Danmark och Skåne har vi belägg på kombinationen av bostad och stall från tidig järnålder. Klindt-Jensen skriver om järnålderns hus i Danmark: »To eller snarere tre Typer gaar stadig igen, et Langhus med Stue og Stald eller blot Stue og et kort Hus bestaaende af en Stue (s. 98 f.). Detta boningshus med ansluten stald del har ansetts vara en länge kvarlevande form i anslutning till långhusets eller längans utveckling och kan återfinnas i enkla smågårdar fram förbi det sista sekelskiftet. Man har i Danmark belägg från övergången mellan vikingatid och medeltid (Nødskov Hede, Jylland), 1100-talet (Hejninge ved Slagelse) och 1200-talets slut (Pebringe, Sjælland) och systemet anges som tradition i Danmark i en isländsk saga från medeltidens slut (Steensberg 1952 s. 371 ff, 387).

Utvecklingen från relativt likartade hustyper och anläggningar inom det lågtyska och det dansk-skånska området gick under senare delen av järnåldern och under medeltiden helt olika vägar. Detta är egentligen inte så märkligt. Det fanns en valsituation med strängt taget bara två möjligheter. Järnåldersbondens olika behovsutrymmen kunde antingen behållas i sina skilda hus eller sammanföras till större enheter. Den fortgående tekniska utvecklingen gav allt bättre möjligheter att bygga större och bättre hus men härvid gick utvecklingen olika i söder och norr – i söder mot ett snickeritekniskt allt mer fulländat enhetshus, i norr med bibehållande av det låga envåningshuset mot längor med tvärandelning, som succesivt växte ut till gårdsanläggningar av olika typ.

Schepers har visat utvecklingen inom det lågtyska området och genom att kort följa den får man också en uppfattning av de verksamma krafterna i jämförelse med dem, som samtidigt gjorde sig gällande inom Danmark-Skåne med helt andra resultat.

De ströartade gårdsanläggningarna fick med det bofasta jordbruket med gödning av den odlade jorden från omkring 500 e.Kr. en allt rikare form med många hus av primitiv uppbyggnad. Bostadshuset, en låg byggnad med åstak och en enkel rad bärande stolpar, utvecklas till ett treskeppigt hus med två rader bärande stolpar. Redan på 500-talet f.Kr. hade stallen börjat anslutas till boningshuset. Så småningom rycker härden från bostadsdelens mitt bort till husets ena gavel. Ända till 800-talet eller längre ändrade sig dessa förhållanden föga och det fanns också en hel del andra smärre hus på bondgården och så var förhållandet ända i högmedeltiden (Vielbauehöfte, Haufenhöfe). En teknisk nyhet bidrog kraftigt till att utvecklingen snart gick snabbare mot det stora lågtyska enhetshuset – tekniken att överge de jordgrävda stolparna och inordna husets bärande element i en fast timra med syllar, långremmar, tvärband och olika stolp- och pallkonstruktioner för att bära upp taket. Denna tekniska nyhet anses ha genomförts mellan 900 och 1300 och härstammar givetvis från städernas och borgarnas högtstående snickeriteknik.

Det lågtyska enhetshuset har alltså högreståndskultur och stadskultur till sina förutsättningar. Mellan 1100 och 1300 intages också utrymmena för foderförvaring och trösklogen i enhetshuset, som växer i höjd och bredd, får en hög pallning över mittskeppet för fodret med trösklogen under och senare också en pallning över sidoskeppen för husdjuren. Men ännu under sen medeltid rymde dock inte detta enhetshus hela gårdens skörd utan det mesta förvarades i särskilda lador och foderhjälmor. Enhetshusets slutgiltiga utformning med upptagande av småhusens funktioner ägde tydligen rum under medeltidens senare del. Denna tekniska utveckling har här endast kunnat antydast. Schepers har klarlagt den ingående (1960 s. 10 ff). Han har också framhållit de praktiska fördelarna ur bondens synpunkt med detta enhetshus. Från bostadsdelen och i äldre tid från den öppna härden hade bonden överblick och kontroll av all sin egendom. Det stora foderutrymmet över trösklogen erbjöd en utmärkt lagring, där säden snabbt torkade, röken höll skadeinsekter borta och hela sädes- och foderlagret gav en utmärkt isolering åt husets lägre utrymmen.

Ur de under förhistorisk tid likartade förutsättningarna har söder om det lågtyska området andra husformer utbildats. Det är det mellantyska huset med tvärandelning i stället för det lågtyska husets långskeppsindelade plan. Detta hus hade redan på 1100–1200-talet ett rum med öppen härd och i anslutning därtill en stuga med ugn – »das mitteldeutsch-oberdeutsche Zweifeuer-Ernhaus». På grund av sin tvärandelning och sin anslutning till mer eller mindre firsidiga gårdsgrupperingar har dessa hus- och gårdsformer tidigt ansetts ha influerat på eller rentav vandrat från sitt mellantyska kärnområde via en sydtysk kolonisering av nordöstra Tyskland över till det dansk-skånska området (Erixon 1919 s. 29). Detta är en av dessa förhastade vandrings-teorier, som framlagts utan tillräcklig kännedom om de historiska realförhållandena men som dröjt kvar med en alldeles ovanlig seghet (jfr. Eskeröd 1957).

Inom det dansk-skånska området utformades bondens olika behovsutrymmen också på ett helt annat sätt än söder därom. Från järnålderns hus med bostad och stallutrymmen utformades ett långhus med tvärandelade rum även för andra ändamål. Vi möter samma hustyp i det sentida materialet, vare sig det fortfarande har formen av en enda lång länga eller hus i olika slag av gårdsgruppering – ett lågt envåningshus, som först i sen tid inom vissa områden och sedan teglet kom in som byggnadsmaterial växt till något större dimensioner (Jespersen 1961 s. 48 f). Inom bondebebyggelsen har det ända fram i nutiden varit otänkbart att stöta på ett hus i två våningar.

Varför har nu en rikare byggnadsteknik med större hus icke utformats inom detta nordliga område. Vissa orsaker kan antydast. Här fanns inte den avancerade stads- och borgbebyggelsen som förebild och städerna i Norden hade ju en utpräglad lågbebyggelse genom hela medeltiden i varje fall husen i korsvirke eller skiftesverk.

I fråga om byggnadsmaterial och konstruktioner ger det förhistoriska materialet endast delvis fullt klara upplysningar.

Väggmaterialet var redan i äldre stenålder jord eller torv med stengrund och ibland skalmurar av sten men också flätverk med lerklining. För upp-bärning av taket har man tidigt använt jordgrävda stolpar men säkert också snett på väggarna ställda korta stolpar, som kunnat bära en ås i mötespunkten. Därigenom undvek man mittstolpar i de smala husen vilket givetvis gav större möjligheter för rummets disponering. En annan lösning var krökta stolpar, som från väggsidorna möttes i taknocken. Sådana konstruktioner har ännu i sen tid bevarats både i England, norra Västfalen och norra Niedersachsen (Innocent 1916, Schepers 1960 s. 28). Icke just den nämnda cruck-konstruktionen, men nära nog alla andra tänkbara tekniska lösningar för att bära upp husets tak möter man förresten ännu i våra dagar på de nordatlantiska öarna och på Island (Roussell 1934, 1952, Campbell 1937, 1938, 1943–44, Nilsson-Eskeröd 1943). Steensberg har påpekat, att redan i ett långhus från 200-talet e.Kr. i Aasum på Fyn finner man den »mesula»-konstruktion, som vi återfinner på Fyn fram i vår egen tid. Schepers menar, att man redan omkring 500 f.Kr. eller tidigare jämte cruck-konstruktionen tillämpat systemet med två inre rader lodrätt stående jordgrävda stolpar, som med hjälp av åsar och tvärförbindande balkar burit upp ett tak av runda raftar, varpå yttertakets av vass, halm, ljung eller annat material vilat. Och sådana treskeppiga hus med dubbla mittpelare är sedan rikt belagda inom nordtyskt område till 800-talet e.Kr. eller något senare.

Väggar av stolpverk med flätning med eller utan lerklining är också belagda sedan stenåldern och har tydligen förekommit jämsides med jord- eller torrväggar genom århundradena. Härur utvecklas ju också med järnverktygens tillkomst det korsvirke, som i slutet av den förhistoriska tiden och medeltiden ger de tekniska förutsättningarna för att bygga det stora lågtyska enhetshuset. I virkesrika lövskogstrakter utformades också skiftesverket parallellt med korsvirket. Jämte skiftesverket levde stavtekniken med lodräta plankor, som dock mest kom till användning i kyrkor och större byggnader och under medeltidens lopp allt mer avlöstes av konstruktioner i sten och tegel.

Inom Norges och norra Sveriges barrskogsområden kom emellertid en helt annan konstruktion att bli rådande – knuttimringen. Den lämpar sig ju tekniskt sett bäst för byggnad av enskilda, smärre hus och detta är väl den sakliga grunden till skillnaden mellan södra och norra delen av Skandinavien – i söder korsvirke och skiftesverk, långa sammanbyggda längor med ofta helt slutna gårdsformer, i norr knuttimring med många små hus men ändå i regel tätt sammanställda till ganska slutna gårdsenheter. Tendensen mot slutenhet finns emellertid i all bebyggelse och den är ju helt funktionellt betingad inom enheter som till användningen hör samman.

Medan korsvirkets, skiftesverkets och stavkonstruktionens tekniska utveck-

ling synes vara ganska klar råder det något delade meningar i fråga om hur och när knuttimringen inkommit i Norden. Sigurd Erixon menar, att man saknar säkra belägg före vikingatidens slut och att tekniken införts öster ifrån i samband med införandet av bastun med ugn och gavelsvale på 800- eller 900-talen (1947 s. 725 ff). Axel Steensberg åter menar, att Gokstadsskeppets timrade gravkammare från 800-talet, en annan norsk gravkammare från 300-talet samt det förhållandet, att man i Sydtyskland har knuttimrade hus redan under bronsåldern talar för att knuttimringen kan ha kommit den vanliga vägen söderifrån men kanske över östtyska områden och betydligt tidigare än vikingatiden (1942 s. 62).

Gårdstyper

Redan på 1880-talet företog R. Mejborg omfattande undersökningar av den äldre folkliga bebyggelsen både inom landets dåvarande gränser och inom de provinser, som tidigare tillhört Danmark. Dessa undersökningar gav källmaterial för Mejborgs publikationer »Gamle Danske Hjem» (1888) och »Slesvigske Bøndergaard» (1892). Men de lade också den förutseende och breda och föredömligt vetenskapliga grunden till det friluftsmuseum i Kongens Lyngby, som nu utan tvekan är främst i världen som spegel av ett lands folkliga bebyggelse.

Mejborg gjorde sig till talesman för uppfattningen att den fyrålgade, slutna gården var den ursprungligaste och ålderdomligaste formen inom dansk-skånskt område. Denna och vissa andra av Mejborgs åsikter mötte tidigt kritik av P. Lauridsen, som framhåller den rika variation av gårdstyper, som man med utgångspunkt från skifteskartorna kunde konstatera för olika delar av Danmark. Den främste kännaren av den danska landsbygdens byggnadsskick efter Lauridsen var föreståndaren för Frilandsmuseet i Lyngby, arkitekten Halvor Zangenberg. I sin år 1925 utgivna, kortfattade framställning »Danske Bøndergaard» har Zangenberg icke haft anledning att ändra på Lauridsens uppfattning om de olika gårdsformernas utbredning och inbördes ålder, även om han senare främst genom sina egna omfattande fältundersökningar kom fram till en mera nyanserad bild. Tyvärr hann Zangenberg inte göra en slutgiltig sammanställning av sitt rika vetande före sin bortgång. I fråga om den historiska utvecklingen säger Zangenberg sammanfattande år 1925: »Den enlängede Type i Danmark skal sikkert ses under det Synspunkt, at den i en fjern Fortid har været almindeligt udbredt i hele Landet, men at den har forandret Form gennem senere Tidens Tilbygninger, hvorved der er opstaaet baade 3- og 4-længede Gaarde. Denne Udvikling har formentlig, især på Øerne og maaske i Østjylland, været fuldbyrdet ved Middelalderens Slutning, medens den i visse Egne ikke har formaaet at indvirke paa den oprindelige og ældgamle Form. Samme Synspunkt gælder sikkert ogsaa overfor den 2-længede danske Gaardtype, Paralleltypen.» (1925 s. 32, jfr. s. 66).

Axel Steensberg har år 1942 gjort en sammanfattning i populär form av de resultat Zangenberg nått fram till i sina fältarbeten dock utan att gå närmare in på den geografiskt fördelade frekvensen av den danska bondgårdens olika planlösningar – en uppgift, som han säkert med rätta funnit föga fruktbara. Han säger i en kort sammanfattning: »Vi har lært, at de danske traditioner ikke i og for sig kræver et firelænget Anlæg. Den enlængede Gaard har levet meget længere her i Landet. Derimod var det allerede i Oldtiden noget for Danmark ejendommeligt, at Husene laa orienteret efter Verdenshjørnerne, fortrinsvis Øst-Vest. Det er ogsaa ejendommeligt for vort Land, at Husene var lave og smalle med en enkel og klar Ruminddeling» (1942 s. 144).

Denna fråga, huruvida en äldre forskning haft rätt i sin redovisning av de olika gårdsformernas förekomst och inbördes frekvens i olika delar av Danmark och som ett särskilt problem fyrkantgårdens historia har senare tagits upp av den år 1958 bortgångne museumsinspektör Svend Jespersen till detaljerad granskning, delvis med utgångspunkt från nytt material. Detta skedde först i denna tidskrift 1955 (Bind XIX s. 342–356) under rubriken »Et nordisk gårdproblem» samt senare i ett inlägg vid trettonde nordiska etnologkongressen i Lund 1957 (publ. i »Norden och Kontinenten», Lund 1958). Efter Jespersens bortgång, har också en del av hans ytterligare arbetsresultat i detta ämne, »Studier i Danmarks Bønderbygninger», utgivits av hans kolleger Ester Andersen och Peter Michelsen (Nationalmuseet, København 1961). I samband med en kort orientering över vad tidigare danska forskare sagt om bondgårdens planlösningar framhåller Jespersen i sin senaste framställning det som märkligt, att man tidigare inte ställt gårdarnas planlösningar i relation till deras arealinnehav, eftersom dock redan Lauridsen vid sin presentation av förhållandena i Sydslesvig påpekat denna faktors betydelse och eftersom det framstår fullt klart, att arealinnehavet varit avgörande för om gårdarna efter markskiftenas genomförande fått en två-, tre- eller fyrlängad plan. Jespersen ser förklaringen till denna brist i den tillämpade formaltypologiska synen (»Form og Type forbliver et», s. 20) och uppställer följande program: »Skal vi nu, som situationen er kunne nå frem til en riktigere vurdering af de gamle danske gårdformer og deres forekomst og til en riktigere forståelse af den danske gårds historie, må forholdene tages op til en fornyet undersøgelse fra grunden af. Ikke alene maa tilstandene analyseres i henseende til gårdenes rene planformer og deres størrelse i jordtilliggende; men de hele gårdanlægs opbygning og udformning må nærmere undersøges og betragtes i relation til de funktionelle krav, den herskende tradition i gårdens hele drift stiller. Kun på den måde kan der skabes et grundlag, man med sikkerhed kan bygge på» (s. 20).

Detta är ett riktigt program. Men det är trots allt inte särskilt nytt. De funktionella orsakerna till planlösningarnas utveckling i Skåne hade jag tillfälle att understryka redan år 1936 (»By och gård, hushållning och folkliv» i En bok om Skåne I, Lund 1936). Det är ett grundtema med en del exemplifieringar i min lilla studie »Den dansk-skånska gården och Hinterpommerns

fyrkantgårdar. Till frågan om vandring eller lokal utveckling» (Fataburen 1957, jfr. »Norden och Kontinenten. Föredrag och diskussioner vid trettonde nordiska folklivs- och folkminnesforskmötet i Lund 1957, Lund 1958). Det är också ett program, som i hög grad tillämpas inom den f.nrv. mycket livaktiga byggelseforskningen i Tyskland.

Jespersens plan för sitt arbete över danska bondgårdar, som således endast till en mycket begränsad del kunnat fullföljas, var dels att klarlägga de olika danska gårdstypernas utveckling mellan 1600 och 1800, dels att visa vad som hänt med boningslängans planindelning under samma tid. Han tillämpade därvid det för en etnolog naturliga, bakåtriktade perspektivet med utgångspunkt i det rika till nutiden bevarade äldre materialet. För vardera av dessa arbetsuppgifter synes Jespersen så småningom ha beslutat att anslå en särskild bok. I den posthuma publikationen har de sammanställts i de begränsade delar, som legat färdiga. I fråga om gårdstyperna får vi sålunda ett referat av de hittills gängse uppfattningarna med en viss kritisk kommentar.

Med hjälp av ett rikt bildmaterial av gårdplaner redovisar Jespersen för gårdstypernas förekomst och frekvens i olika delar av Danmark omkring 1800.

Jespersen kritiserar Lauridsens uppfattning att den kringbyggda gården är relativt sen men visar samtidigt, att dess frekvens ökar påtagligt efter skiftenas genomförande och i anslutning till större sädesproduktion. Detta förhållande torde vara giltigt även för äldre epoker, vilket givetvis inte var obekant vare sig för Lauridsen eller Zangenberg och påpekades av författaren redan 1936 (En bok om Skåne I s. 189 f.). Att markskiftena gett denna tendens en knuff, torde vara säkert och just därför är det beklagligt, att man i Jespersens material inte får redovisat de gårdar, som flyttat ut från byn vid skiftet, till skillnad från de icke utflyttade. Det är ju nämligen så, att en gård, som flyttades ut från byn, ofta ändrade karaktär. Längorna kunde skifta läge. Bygatan spelade icke längre någon roll för orienteringen. De båda portarna, »vångaporten» och »gatuporten» omvandlades ofta till en enda utfart, vilket t.ex. skett med Skansens gård, Ravlunda nr. 8 från Skåne. Jespersen har visat, även med hjälp av tabeller, ett otvetydigt sammanhang mellan antalet längor i bondegården och gårdens produktion och djurbestånd. Tabellerna visar, utgående från syneakter över »ryttergodsene», sammanfattningar för det statistiska läget omkring 1690 i nästan hela Danmark samt dessutom förskjutningar i tidsavsnitt på femtio och något mer än hundra år för gårdar på Falster.

Han har också för öarna Lyø, Strynø og Ærø pekat på en sådan intressant och väl ofta förbisedd faktor som stacksättningens inverkan på behovet av hus i gården och därmed gårdstypen.

En viktig synpunkt i Jespersens arbete är, att de i sammanhang med teglets användning större formaten på husen i Sydjylland och Nordslesvig ger till resultat mindre antal längor och därmed en sparsammare förekomst av fyrkantgårdar.

Av särskilt intresse synes förhållandena i fråga om gårdstyperna vara vid

Danmarks södra gräns inte minst mot bakgrunden av den hittills förda diskussionen om den dansk-skånska gårdens genesis. Här möter ju dock det sydskandinaviska området med sina gårdar av enskilda småhus eller tvärintelade längor det saxiska enhetshuset med bostad, stallutrymmen och foderutrymmen samlade sedan medeltiden under samma tak. Men att det lågtyska enhetshuset, även i sin fulla utformning, i sen tid krävt en komplettering med nya utrymmen i särskilda hus och därvid tenderande mot slutna fyrkantgårdar har jag nyligen visat för Hinterpommerns del, där sådana slutna fyrkantgårdar framkommit före 1800-talets mitt. Därmed göres Sigurd Erixons teori om den dansk-skånska gårdens invandring från detta område före medeltidens slut enligt min mening omöjlig att längre hävdas (Fataburen 1957 samt Norden och Kontinenten Lund 1958, s. 78 ff).

Härpå har Sigurd Erixon svarat (Norden och Kontinenten, s. 41 ff) dels att han fortfarande anser ett sammanhang möjligt mellan Väst- och Ostpreussens samt Memelområdets bondgårdar och Danmark-Skånes, då likheterna är tämligen stora, inte minst därför att dett lågsaxiska huset saknas i Balticum och Ostpreussen, dels att han så småningom funnit det sannolikare, att influensen gått tvärs över Nordtyskland, förmedlad av en gemensam, feodal kultur. Mitt svar på denna partiella reträtt och denna nya och ovanliga teori rörande gårdstypers vandringar återfinnes i samma arbete (s. 88 ff). Jag har påpekat, att ett vidhållande av den geografiska vandringsteorin »Bör då prövas i första hand genom ett klarläggande av fyrkantgårdarnas ålder inom detta östliga område» (s. 90) men att min tro dock var »at resten av området som förmedlingsområde för den »frankiska» gårdens import till Skåne och Danmark likaså får falla, sedan den folkliga bebyggelsen inom området närmare granskats i sin historiska framväxt» (s. 93). Denna granskning har för detta östliga område sedermera delvis framlagts av Erhard Riemann i hans studie *Ostpreussische Vierkanthöfe* (Zeitschrift für Mundartenforschung, 1959, s. 233–250). Riemann, som är en god kännare av detta östliga områdes folkliga kultur, slår fast, att det i första hand koloniserats från lågtyskt område genom Tyska orden. Han anser, att det en gång här funnits gårdsanläggningar med friliggande småhus i lös gruppering. Han visar, att den tidigare uppfattningen av det saxiska enhetshusets begränsade utbredning österut är felaktig och att detta tvärtom haft en utbredning genom både Väst- och Ostpreussen. Här har sedan utformats fyrkantgårdar med det saxiska enhetshuset ingående i fyrkanten eller ibland friliggande. Men denna utveckling anser Riemann vara sen och en företeelse, som i huvudsak tilhör 1800-talet, således en god parallell till förhållandena i Hinterpommern. Här visade jag (Fataburen 1957), hur det saxiska enhetshuset konserverats i fiskarbyn Kamp. På samma sätt presenterar Riemann fiskarbyn Neu-Passarge i Ostpreussen med bevarade saxiska hus, medan böndernas byar runtom visar en rik utveckling till fyrkantgårdar under trycket av de ökade utrymmesbehoven för skörden och djuren. Riemann anger också som sin övertygelse, efter en översikt av de många områdena med fyr-

kantgårdar i Europa, att utbildningen av fyrkantgården inte kan ha något sammanhang vare sig med någon bestämd husform eller gårdstyp. Härmed synes sålunda riktigheten i den näringsfunktionella grundsynen ha fått ytterligare en bekräftelse.

För klarläggningen av den dansk-skånska gårdens genesis har det naturligtvis sitt intresse att även studera förhållandena väster om Oder. De svenska rekognoseringskartorna från pommerska sjuårskriget 1756–63, visar att det för Vorpommerns del då icke fanns några fyrkantgårdar. Detta har påpekats av Bengt-Arne Persson vid konferensen i Lund 1956 (Norden och Kontinenten, 1958 s. 95 ff.). Inom Vorpommern härskar sedan gammalt det saxiska enhetshuset, men i sen tid gör sig även här en tendens mot slutna grupperingar gällande.

Som ovan påpekats synes förhållandena vid Danmarks gräns mot kontinenten vara av särskilt intresse mot bakgrunden av den diskussion som hittills förts kring den dansk-skånska fyrkantgårdens härledning, vilket ju också är ett huvudtema för Jespersen. Jespersen har härvid själv icke kommit till några klara slutsatser, trots ett rikt källmaterial och en ingående diskussion av detta material. Det saxiska enhetshusets inslag i detta gränsområde och dess influens på gårdsbildningen är också ganska ofullkomligt redovisat. Att en påverkan föreligger torde vara klart. Sammanfattningsvis synes man kunna formulera den så, att det saxiska enhetshuset i den västliga delen fått tillbyggen närmast av lador i vinkel eller som ett förskjutet parallelhus med en förmedlande tvärbyggnad, som leder till den märkliga dubbla vinkelplan, som Jespersen kallat »Bau in die Sieben» och »Bau in die Fünf» (tydl. hämtat från Otto Lehmann 1927, s. 121). A andra sidan har det saxiska enhetshuset – mer eller mindre omvandlat genom tvärindeling – i de mera östliga områdena kompletterats med friliggande hus (lada, stall, undantagsbostad), som visar en klar tendens mot en firsidig gårdsgruppering i anslutning till det saxiska långhusets stallgavel. Här har således försiggått planomvandlingar, som erinrar om vad som hänt i områdena österut ända fram genom Ostpreussen och av samma funktionella orsaker, behovet av ökade utrymmen för en utvidgad odling. Dessa relativt sena utvecklingslinjer har Otto Lehmann redovisat klart och övertygande redan 1927 (Das Baurnhaus in Schleswig-Holstein).

Det stora material, som av danska och svenska forskare hittills publicerats och kommenterats rörande de dansk-skånska gårdsformerna pekar endast i en riktning. Det är här fråga om internt utvecklade, allt rikare former, där gårdens storlek och typ inom de samtidiga tvärsnitt, som materialet medger (1600-talets slut, 1800-talets början) är klart beroende av dess areal och produktion. Då utvecklingen under ett visst tidsavsnitt inom ett begränsat område kan följas (Falster), framkommer samma relationer mellan gårdstyp och storlek (angiven i antalet väggfack) å ena sidan och utsäde och husdjur å den andra. Den fyrlängade, slutna gården blir allt vanligare och växer i vissa fall utanför gårdsfyrkanten med utbyggen åt olika håll eller i vissa fall med sär-

skilda småhus inne på gårdsplanen. I sällsyntare fall utformas mer eller mindre regelbundna femkanter (Jespersen 1961 s. 26). Denna regel visar sig ha vissa undantag, såsom då traditionen med stacksättningen på de sydliga småöarna eller husets större format i sen tid i Sydjylland och Nordslesvig gör behovet av längor mindre. »Gårdsstørrelsen virker – som regulator for Gårdformen», som Jespersen uttryckt detta samband, och man kan väl egentligen knappast vänta sig något annat.

Det är främst den fysisidiga, slutna gården, som misstänkts vara en främling, som kommit utifrån till det dansk-skånska området. Man kan fråga sig varför inte lika gärna parallellgården, vinkelgården eller den trelängade gården skulle vara främlingar eller varför det skulle innebära så stora svårigheter för en intern utveckling speciellt från trelängade till fyrlängade gårdar, att man just här måste söka utländska förebilder, då den interna utvecklingen fram till den trelängade gården aldrig ifrågasatts. Svaret är väl, att man förletts till denna hypotes av den fysisidiga gårdens förekomst utanför det nordiska området mot bakgrunden av den allmänna vandringsteorien. Det reella förhållandet torde vara, att varhelst vi stöter på den fysisidiga slutna gården (Skandinavien, Nordtyskland i anslutning till det lågtyska enhetshuset, sydtyskt eller »frankiskt» område, Salzburg, Steiermark och Burgenland i Österrike, Rumänien etc., etc.) så är det frågan om ett visst slutstadium i en utvecklingstendens, som är nådd vid olika tidpunkter men främst betingad av nyodling och ökad produktion och i vissa fall också av trånga bytomter. Det senaste av Jespersen framlagda materialet synes genomgående bekräfta denna synpunkt, även om Jespersen själv tvekar at slutgiltigt dra denna slutsats.

*

Den summariska översikt, som här meddelats, kan kanske ge anledning till några allmänna reflexioner rörande bebyggelseforskning. Den synes verkligen gå mot en förnyelse. Samtidigt med att pågående fältarbeten inom arkeologi och etnologi och allt mer inträngande tolkningar av det skrivna källmaterialet ställer ett allt rikare material till forskningens förfogande, sker också en allt intimare samverkan mellan företrädare för olika forskningsfält: förhistoriker, etnologer, arkitekturhistoriker, forskare inom allmän historia, ekonomisk historia, agrarhistoria, rättshistoria och kulturgeografi. Man lär av varandra, befruktande synpunkter växlas och den egna ensidigheten eller bundenheten vid en föråldrad metodik blir korrigerad. Man lär sig allt mer att se sammanhangen mellan vetenskapliga fält, som tidigare odlats ensidigt. Man har allt mer lärt sig att ta hänsyn till näringslivets förutsättningar inom olika geografiska områden och olika tidsepoker med deras växlande ekonomiska konjunkturer och politiska sammanhang. Man ser allt mer sambanden mellan husens, gårdarnas och byarnas funktion och deras former, beroendet av den rent tekniska utvecklingen och av markförhållanden och redskap. Man har allt mer

lärt sig att ställa mot varandra de interna, funktionella, behovsbetingade tendenserna och ingreppen utifrån, betingade av skatteläggningar eller egendomsförvärv från grupper ovanför och utanför den breda bondebefolkningen.

Här ovan har jag försökt antyda inom vilka områden man kan anses ha nått relativt säkra resultat och inom vilka det fortfarande återstår frågetecken och problem. Problemen kommer säkert att få en snar lösning om utvecklingen blir som hittills med ett allt rikare, sakligt presenterat källmaterial och en fortgående samverkan mellan olika vetenskapsfack.

Litteratur

- Aakjær, Svend: Bosættelse og Bebyggelsesformer i Danmark i ældre Tid (Inst. f. sammenl. Kulturforskning A: II, Oslo 1933).
- Bolin, Sture: Ledung och frälse, Lund 1934.
- Campbell, Åke: Vångalaget i Skåne. En boskapsskötselns samfällighet (Skånes Hembygdsförbunds Årsbok 1933).
- Notes on the Irish house (Folk-Liv 1937, s. 205–234 och 1938 s. 173–196).
 - Keltisk och nordisk kultur i möte på Hebriderna (Folk-Liv 1943–44, s. 228–252).
- Dahl, Sven: Torna och Bara. Studier i Skånes bebyggelse- och näringsgeografi före 1860. Lund 1943.
- Erixon, Sigurd: Svenska gårdstyper (Rig 1919).
- Svensk byggnadskultur, Stockholm 1947.
 - Den fyrsidiga gården (Inledning. Norden och Kontinenten, Lund 1958, s. 22–53).
 - Svenska byar utan systematisk reglering. Sthlm. 1960.
- Eskeröd (Nilsson-), Albert: By och gård, hushållning och folkliv (En bok om Skåne I. s. 170–223) Lund 1936.
- Den sentida bebyggelsen på Islands landsbygd (Forntida gårdar i Island, Uppsala 1943).
- Eskeröd, Albert: Den dansk-skånska gården och Hinterpommerns fyrkantgårdar. Till frågan om vandring eller lokal utveckling. (Fataburen 1957).
- Den fyrsidiga gården (Diskussionsinlägg. Norden och Kontinenten, Lund 1958, s. 88–94).
- Forssander, John Elof: Sveriges förhistoriska bebyggelse. (Sv. Folket genom tiderna, I) Malmö 1938.
- van Giffen, A. E.: Der Warf in Ezingen, Prov. Groningen, Holland und seine westgermanischen Häuser, Germania 20, 1936.
- Gjessing, G.: Yngre steinalder i Nord-Norge (Inst. f. sammenlignende kulturforskning, Ser. B:39, Oslo 1942).
- Hafström, Gerhard: Ledung och marklandsindelning, Uppsala 1949.
- »Hamarskipt» (Rättshistoriska studier, I, s. 104–156, Lund 1951).
- Hannerberg, David: Skånska bolskipten, Veberöd. (Medd. fr. Geogr. Inst. vid Stockholms Högskola, 115) Lund 1958.
- Hatt, Gudmund: Oldtidens Landsby i Danmark (Fortid og Nutid 1936 s. 97–129).
- Innocent, F. C.: The Development of English Building Construction, Cambridge 1916.
- Jespersen, Svend: Et nordisk gårdproblem (Anmälan av Nordisk Kultur 17 i Fortid og Nutid 1955 s. 342–356).
- Den fyrsidiga gården (Diskussionsinlägg. Norden och Kontinenten s. 53–69, Lund 1958).
 - Studier i Danmarks Bønderbygninger, Kbhvn. 1961.
- Klindt-Jensen, Ole: Byggeskik i Danmark i forhistorisk tid (Nordisk Kultur 17, Oslo 1952).
- Larsen, Henrik: Nogle Oplysninger og Bemærkninger om danske Landsbyer (Aarb. f. Nordisk Oldkyndighed, 1918 s. 177–293).
- Lauridsen, P.: Den gamle danske Landsby (Aarbøger for Dansk Kulturhistorie, Kbhvn. 1899 s. 76–185).

- Lauridsen, P.: Om gamle Landsbyformer (Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, Kbhvn. 1896, s. 97–170).
- Lehmann, Otto: Das Bauernhaus in Schleswig-Holstein, Altona 1927.
- Lindgren, G.: Falbygden och dess närmaste omgivningar vid 1600-talets mitt. Uppsala 1939.
- Mejborg, R.: Slesvigske Bøndergaard, Kbhvn. 1892.
- Gamle Danske Hjem, Kbhvn. 1888.
- Norden och Kontinenten, Föredrag och diskussioner vid trettonde nordiska folklivs- och folkminnesforskaremötet i Lund 1957, Lund 1958.
- Nordholm, Gösta: Geografiska studier över de nordeuropeiska byarnas grundformer (Sv. Geogr. Årsbok 1931, s. 188–224).
- Studier över lantbebyggelsen i södra Skåne, (Sv. Geogr. Årsbok 1928, s. 33–50).
- Olafsen, O.: Jordfællesskab og Sameie. En historisk Undersøgelse, Kristiania 1914.
- Olufsen, Oluf Christian: Bidrag til Oplysning om Danmarks indvortes Forfatning i de ældste Tider, især i det trettende Aarhundrede. (Vidensk. Selskabs Skrifter, 1821.)
- Persson, Bengt-Arne: Diskussionsinlägg (Norden och Kontinenten, Lund 1958 s. 95 ff).
- Riemann, Erhard: Ostpreussische Vierkanthöfe (Zeitschrift für Mundartforschung, Wiesbaden 1959, s. 233–250).
- Roussell, Aage: Norse Building Customs in the Scottish Isles, København 1934.
- Byggeskikken paa de nordatlantiske Øer (Nordisk Kultur 17, Oslo 1952).
- Schepers, Josef: Das Bauernhaus in Nordwestdeutschland, Münster 1943.
- Haus und Hof deutscher Bauern. Westfalen-Lippe, Münster 1960.
- Steensberg, Axel: Den danske Bondegaard, København 1942.
- Boligskik paa Landet i Danmarks Middelalder (Nordisk Kultur 17, Oslo 1952).
- Stenberger, Mårten: Byggnadsskicket under förhistorisk tid i Sverige, Norge och Finland (Nordisk Kultur 17, Oslo 1952).
- Zangenberg, H.: Danske Bøndergaard, (Danmarks Folkeminder Nr. 31), København 1925.